

СЕКЦІЯ 2

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ: СТАН, ДИНАМІКА, МІЖПОКОЛІНСЬКІ ВІДМІННОСТІ (ЗА ДАНИМИ WVS)

SOCIO-ECONOMIC ORIENTATIONS OF UKRAINIAN CITIZENS: STATE, DYNAMICS, INTERGENERAL DIFFERENCES (ACCORDING TO DATA WVS)

У статті проаналізовано динаміку, а також міжпоколінські подібності/відмінності соціально-економічних орієнтацій населення України за роки посткомуністичних трансформацій. Емпіричну основу статті становлять дані декількох хвиль Всесвітнього дослідження цінностей, проведених зокрема, в Україні у 1996, 2006, 2011 та 2020 рр. Виявлено передумови для мінімізації міжпоколінського розколу стосовно низки ключових економічних цінностей. Саме соціально-економічні погляди (орієнтації, установки) населення значною мірою визначають вектори і темпи пострадянських соціальних трансформацій. З іншого боку, кардинальні суспільні перетворення в українському суспільстві з початку 1990-х рр. справили неоднаковий вплив на різні групи населення. На фоні історичних процесів поколінська приналежність стала загальноновизнаним соціоідентифікаційним маркером. Наявні емпіричні дані свідчать про поступове звикання громадян України до ринкових відносин, опанування ними відповідних цінностей і правил. Разом з тим відсутність значних позитивних змін в економіці, рівні та якості життя населення можуть привести народну більшість до хронічної втоми від реформ, накопичення суспільного невдоволення та росту соціальної напруженості. Оскільки світоглядні та ідеологічні преференції населення в цілому і соціально-економічні орієнтації зокрема, опосередковуються не тільки поколінськими відмінностями, але і відмінностями між різними доходними групами, між людьми з різним статусом зайнятості, типом підприємства, на якому вони працюють, рівнем освіти, типом населеного пункту, в якому вони живуть і т.д., подальший розвиток заявленої нами проблематики бачиться при максимальному врахуванні соціально-демографічних та інших значимих факторів (макроекономічних, рівень здоров'я населення і т.д.), які впливають на соціально-економічні погляди громадян, в їх динаміці та взаємозв'язку.

Ключові слова: покоління, соціально-економічні орієнтації, різниця і рівність у прибутках, конкуренція, патерналізм, синтетичний устрій.

The article analyzes the dynamics, as well as intergenerational similarities / differences of socio-economic orientations of the population of Ukraine during the years of post-communist transformations. The empirical basis of the article is the data of several waves of the World Values Survey, conducted in particular in Ukraine in 1996, 2006, 2011 and 2020. The prerequisites for minimizing the intergenerational divide in relation to a number of key economic values are identified. It is the socio-economic views (orientations, attitudes) of the population largely determine the vectors and rates of post-Soviet social transformations. On the other hand, the radical social transformations in Ukrainian society since the early 1990s have had different effects on different groups of the population. The available empirical data testify to the gradual habituation of Ukrainian citizens to market relations, their mastery of relevant values and rules. However, the lack of significant positive changes in the economy, living standards and quality of life can lead the majority of the population to chronic fatigue from reforms, accumulation of social discontent and growing social tensions. As worldviews and ideological preferences of the population in general and socio-economic orientations in particular, are mediated not only by generational differences, but also by differences between different income groups, between people with different employment status, type of enterprise, level of education, type of settlement, in whom they live, etc., the further development of our problems is seen in the maximum consideration of socio-demographic and other significant factors (macroeconomic, public health, etc.) that affect the socio-economic views of citizens, in their dynamics and relationship.

Key words: generation, socio-economic orientations, difference and equality in income, competition, paternalism, synthetic system.

УДК 316.34
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.36.3>

Белєнок О.А.

науковий співробітник відділу соціальних структур
Інститут соціології Національної академії наук України

Мацко-Демиденко І.В.

к.соц.н.,
науковий співробітник відділу соціології культури та масової
Інститут соціології Національної академії наук України

Актуальність дослідження. 30 років – це досить значний історичний період, який минув після руйнування адміністративно-командної системи радянського соціалізму з його планово-розподільчою економікою та недемократичним держуправлінням. За роки ринкових реформ, а по суті встановлення на просторах скасованого СРСР капіталістичних порядків у всіх колишніх союзних республіках, нині незалежних державах, суспільний устрій змінився радикаль-

ним чином. Але практично всюди (за винятком, мабуть, Республіки Білорусь) у вигазі від реформ виявилась відносна меншість, більшість же населення скоріше втратила від соціально-економічних перетворень, ніж отримала. «Так звані соціальні реформи ведуть країну до формування якісно нової моделі суспільства, де, на думку спеціалістів Інституту суспільно-економічних досліджень прогнозується поява щорічно 100 тис. фінансово незахищених громадян, без

копійки прибутку та можливостей безкоштовного лікування та соціального обслуговування. Крім економії бюджету у власних інтересах, тут є і міркування політичного характеру. Власникам «демократичної» держави вигідно тримати в злиднях більше половини населення, оскільки злиденне існування цієї половини, з одного боку, не дозволяє їй осмислити причини свого становища і усвідомити, хто є її справжній ворог. З іншої – злиденну половину легко «купити». Тому 60% населення, яке знаходиться за межею бідності, – це гарантія збереження олігархічної форми правління в Україні» [2, с. 6]. На нові соціальні нерівності пореформеного періоду новітньої історії наклались і нерівності, більш віддалені від сучасності, які сягають радянського і навіть дорадянського минулого.

Саме соціально-економічні погляди (орієнтації, установки) населення значною мірою визначають вектори і темпи пострадянських соціальних трансформацій. З іншого боку, кардинальні суспільні перетворення в українському соціумі з початку 1990-х рр. справили неоднаковий вплив на різні групи населення. На фоні історичних процесів поколінська приналежність стала загальноновизнаним соціоідентифікаційним маркером.

Мета даної статті: 1) проаналізувати динаміку соціально-економічних поглядів громадян України за період її незалежності; 2) виявити міжпоколінські відмінності і подібності в соціально-економічних орієнтаціях представників різних вікових груп населення.

Наукова розробленість теми. Розробка теоретичних та методологічних передумов громадської думки належить Ф. Олппорту, П. Лазарсфельду, В. Осовському, В. Полтораку, Б. Грушину, Ф. Шерегі та ін.

Механізми пострадянських трансформацій фундаментально вивчали Д. Лейн, П. Тамаш, Є. Головаха, Н. Паніна, І. Попова, В. Тарасенко, Т. Заславська, В. Ядов та ін.

Економічні, політичні, ідеологічні орієнтації громадян країн СНД знаходились в центрі дослідницьких інтересів В.Ворони, М. Шульги, О. Вишняка, В. Резніка, О. Резніка, Т. Петрушиної, Ю. Левади, О. Шестопал та ін.

Тому, у який спосіб зміни у соціально-економічних умовах життя призводять до зсуву у ціннісній структурі населення, присвячені класичні роботи Р. Інглхарта, Ш. Шварца, А. Ручки, Н. Костенко, Н. Лапіна, В. Магуна та ін. В загальному вигляді цінності можна визначити як найбільш значимі життєві цілі і засоби їх досягнення. Поняття «ціннісні орієнтації особистоті» передбачає емоційно забарвлений наслідок освоєння

(інтеріоризації) індивідом суспільних цінностей, які стають важливим компонентом самоусвідомлення людини, часткою його «Я-образу» [3, с. 302].

Спосіб і стиль життя пострадянської молоді, її суспільні настрої та соціально-економічні уявлення були предметом численних досліджень як українських соціологів (О. Балакірева, Л. Сокурянська, Є. Суїменко, О. Злобіна, Н. Соболева, І. Мартинюк, О. Іваненко, В. Смакота та ін.), так і їх російських колег (І. Ільїнський, В. Чупров, Ю. Зубок, В. Радаєв, Є. Омельченко, М. Лісаускене та ін.)

Емпіричну базу статті становлять масиви даних по Україні в рамках такого масштабного порівняльного міжнародного дослідження, як Всесвітнє дослідження цінностей (WVS). В якості реперних точок ми взяли 1996 р., 2006 р., 2011 р. та 2020 р. «Прочитання» результатів відповідних хвиль WVS, проведених у зазначені роки, дозволило охопити характеристики масової свідомості громадян за весь період незалежності України.

В опитуванні WVS був включений ряд тверджень, по відношенню до яких респондентам пропонувалось визначити міру своєї згоди-незгоди. Більш детальна інформація про методологію дослідження та бази емпіричних даних розміщена на сайті www.worldvaluessurvey.org.

Виклад основного матеріалу. Аналіз динаміки соціально-економічних уявлень громадян України за чверть століття капіталістичних трансформацій (див. табл. 1) дозволяє стверджувати наступне.

– До полюсу рівності доходів громадяни найбільше тяжіли у 2011 р. (середній бал оцінок в рамках відповідного запитання становив 3,51), до полюсу значної диференціації прибутків в залежності від індивідуальних зусиль – у 2006 р. (середній бал – 6,94). З врахуванням даних 7-ї хвилі WVS (2020 р.) можна зробити висновок, що у сучасному українському суспільстві стабільно домінує толерантне ставлення до нерівності за доходами, але лише до такої, яка базується на легітимних підставах.

– За усі роки соціологічних спостережень за програмою WVS громадяни України схилилися швидше до необхідності підвищення частки державної власності у бізнесі та виробництві, ніж до підвищення частки приватної власності. Максимум прихильників підвищення держвласності фіксувався у 2006 р. (6,78), мінімум – в першу п'ятирічку незалежності у 1996 р. (5,86). У 2020 р. середнє значення за 10-бальною шкалою за відповідним судженням становило 6,17.

Динаміка оцінок респондентами низки тверджень щодо соціально-економічних питань
(Україна, 1996–2020 рр.), (%)

Q 106 – Q 110. Де б Ви розмістили свою думку на цій шкалі, якщо «1» – Ви повністю погоджуєтесь з твердженням лівоуч, «10» – повністю погоджуєтесь з твердженням справа, і якщо Ваші погляди між ними, Ви обираєте цифру, яка Вам підходить.

	Україна, 1996 (n=2811)	Україна, 2006 (n=1000)	Україна, 2011 (n=1500)	Україна, 2020 (n=1289)
1	2	3	4	5
Q 106. Відмінності та рівність у доходах				
1- Доходи повинні бути більш рівними	7	5	32	7,7
2	2	2	11	2,2
3	5	4	15	7,1
4	5	4	9	8,8
5	16	7	14	16,5
6	9	6	5	11,1
7	10	9	4	14,6
8	12	17	5	10,4
9	8	12	2	3,6
10 – Дохід повинен бути значно вищим у випадку більш істотних індивідуальних зусиль	25	34	4	18,0
Середнє значення за 10-бальною шкалою	6,67	6,94	3,51	6,16
Q 107. Розподіл часток приватної та державної власності у бізнесі				
1 – Частка приватної та державної власності у бізнесі та виробництві повинна бути збільшена	11	6	7	4,6
2	5	3	5	2,3
3	9	7	5	6,3
4	6	7	6	8,3
5	19	20	16	22,9
6	9	9	7	13,4
7	5	11	7	13,3
8	10	12	13	9,2
9	6	9	10	3,8
10 – Частка державної та приватної власності у бізнесі та виробництві повинна бути збільшена	19	16	25	15,8
Середнє значення за 10-бальною шкалою	5,86	6,78	6,66	6,17
Q 108. Відповідальність між державою та громадянами за їх забезпеченість				
1- Держава повинна нести більше відповідальності за те, щоб усі громадяни були забезпечені	35	29	45	22,4
2	11	12	12	6,0
3	13	12	11	10,8
4	8	8	7	10,2
5	14	13	9	17,8
6	4	7	4	10,4
7	3	8	3	9,0
8	4	5	3	4,8
9	2	2	2	2,3
10 – Люди більшою мірою самі повинні нести відповідальність за те, щоб себе забезпечити	5	4	4	6,3
Середнє значення за 10-бальною шкалою	3,45	3,96	3,01	4,44

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
Q 109. Ставлення до конкуренції				
1 – Конкуренція – це добре. Вона стимулює людей напружено працювати і розвивати нові ідеї	28	19	20	23,7
2	11	9	9	8,2
3	14	15	11	13
4	9	12	10	12,1
5	17	17	21	16,5
6	6	8	7	8
7	3	7	5	6,9
8	3	5	5	4
9	2	3	3	1,9
10 – Конкуренція шкідлива. Вона пробуджує у людях їхні найгірші якості	6	5	8	5,8
Середнє значення за 10-бальною шкалою	3,78	4,58	4,44	4,14
Q 110. Сумлінна робота та її вплив на добробут				
1 – Сумлінна робота з часом забезпечує хороше життя	16	6	21	15,2
2	9	4	8	7,2
3	9	8	11	10,1
4	8	6	10	8,8
5	18	14	15	17,3
6	7	10	6	9,6
7	7	13	6	10,5
8	8	14	9	7,7
9	5	9	5	3,8
10 – Сумлінна робота не приводить до успіху, швидше до успіху призводять удача та зв'язки	14	16	10	9,9
Середнє значення за 10-бальною шкалою	5,15	4,92	4,71	5,07

Примітка: розподіл відповідей дано без врахування варіантів «важко сказати» і «відмова відповісти»

– На запитання, хто в першу чергу несе відповідальність за добробут громадян, у 1996 р. 35% респондентів чітко відповіли: держава (середній бал – 3,45), однак в останній рік соціологічних замірів по лінії WVS таких залишилось 22,4% (середній бал – 4,44). Таким чином, поступово українське суспільство зміщується до полюсу більшої відповідальності громадян за свою забезпеченість, хоча все ще залишається значна кількість прибічників всеосяжного соціального захисту з боку держави.

Треба підкреслити: це не обов'язково «антириночники», «патерналісти», «совки», а ті, хто в умовах наслідків нелегітимної «великої» приватизації та надлишкових нерівностей в суспільстві прагне встановлення соціальної справедливості.

За ставленням населення України до ролі конкуренції в соціально-економічному житті вбачаються усі злети і падіння надій людей на хороший капіталізм. В перший період ринкових реформ громадяни скоріше притримувались тієї точки зору, що конкурен-

ція – це добре, що вона стимулює людей напружено працювати і розвивати ідеї (у 1996 р. середній бал оцінок за відповідним судженням склав 3,78). Але вже через 10 років сформувався потужний суспільний запит на скорочення масштабів соціальної поляризації, на подолання аморальності дикого ринку (середній бал – 4,58). У 2020 р. середній бал знову відкотився назад (4,14). Дану точку зору можна сформулювати наступним чином: населення у своїй масі за конкуренцію, але чесну, коли у індивіда наявні приблизно рівні (або хоча б співставні) шанси на життєвий успіх.

Заміри громадської думки, проведені в різні роки в рамках WVS, фіксують: значна частина громадян вірить, що їхні трудові зусилля здатні забезпечити для них хороше трудове життя, в той час як інша значна частина громадян вважає, що не старання робота, а скоріше – успіх і зв'язки являються факторами досягнення життєвого успіху. Флуктуації середнього балу за даним судженням є не особливо значущими – від

4,71 (2011 р.) до 5,15 (1996 р.). У 2020 р. відповідний показник складав 5,07. У будь-якому випадку активність, ініціативність в розвитку власного людського потенціалу, в т.ч. – індивідуальних професійних ресурсів, за інших рівних обставин зумовлюють можливість досягнення життєвого успіху, хоча і не гарантують його.

Для порівняння вікових особливостей соціально-економічних уявлень та оцінок респонденти були нами агреговані в три категорії: молодь (індивіди у віці 15–29 років, тобто 1991 р. народження і молодші), люди середнього віку (30–49 років, тобто народжені в період 1971–1990 рр.), люди передпенсійного та пенсійного віку (у віці 50+, тобто особи 1970 р. народження і старші). Такий тип вікового поділу викликаний, крім того, і яскравими поколінськими характеристиками, властивими кожній з вищевказаних категорій. Перша включає в себе покоління незалежності, друга – транзитне покоління, представники якого пройшли первинну соціалізацію в СРСР, а вторинну – в незалежній Україні; третя об'єднує декілька поколінь, які пройшли і первинну, і вторинну соціалізацію у радянський період, хоча часто (але не завжди) вимушених ресоціалізуватись у новій економічній та державно-політичній реальності з метою адаптації до пострадянського соціуму.

Поколінський аналіз дозволив встановити наступні закономірності за усіма 5 соціально-економічними орієнтаціями (див. табл. 2).

Рівність прибутків vs більша диференціація прибутків. Егалітарні орієнтації виявились властивими швидше представникам старших вікових груп, а досягально-ринкові – молоді (середнє покоління займає проміжну позицію в цьому сенсі).

2. Приватна vs державна власність. За підвищення частки держвласності у бізнесі та виробництві частіше виступали представники радянських поколінь, тобто респонденти у віці 50+, а за підвищення частки

приватної власності частіше висловлювались представники покоління незалежності. Оцінки представників транзитного покоління виявились приблизно рівновіддаленими від оцінок радянського та першого нерадянського покоління.

3. Держава vs індивід як суб'єкти відповідальності за добробут громадян. Виявилось: з віком зменшується число прихильників точки зору, що люди більшою мірою самі повинні нести відповідальність за те, щоб забезпечити себе і відповідно зростає надія на державу в цьому відношенні. Максимально патерналістські орієнтації виявились властиві респондентам у віці 50+, мінімально – молоді до 30 років.

4. Конкуренція: користь vs шкода. За результатами опитування думка про позитивну роль конкуренції була більш поширена серед осіб, які належать до транзитного покоління (відповідний середній бал – 4,01), а менш всього, як це не парадоксально, серед представників покоління ровесників незалежності (4,55). Очевидно, реалії дикого ринку щоденно спростовують в очах молоді міф про чесний капіталізм, який нав'язується ЗМІ та рекламою.

5. Успіх: праця vs удача. Дилема: що в першу чергу веде до життєвого успіху в сучасному українському суспільстві: сумлінна робота чи удача/зв'язки в жодній з виокремлених вікових груп не виявилася однозначно вирішеною. І все ж дещо ближче до полюсу сумлінної роботи схиляються «діди», колишні радянські люди (середній бал – 4,97), а ближчі до полюсу удачі/зв'язків – молодь, *діти* незалежності (5,23). Середній бал оцінок індивідів, які належать до транзитного покоління («батьків»), у вказаному аспекті розмістився між цими значеннями і склав 5,11.

Як впливає з інформації, яка міститься в таблиці 3, 91,6% опитаних у 2020 р. громадян України у віці 18-29 років відмічають важливість роботи для них тією чи іншою мірою. Щоправда, із запропонованих

Таблиця 2

Оцінка представниками різних вікових категорій низки тверджень щодо соціально-економічних питань (Україна, 2020 р., середній бал)

	Твердження	Вікові категорії (роки)		
		18–29	30–49	50+
Q106	Відмінності vs рівність у доходах	6,63	6,45	5,72
Q107	Розподіл частки приватної та державної власності в бізнесі	5,63	6,04	6,48
Q108	Відповідальність між державою та громадянами за їх забезпеченість	4,91	4,60	4,14
Q109	Ставлення до конкуренції: корисна чи шкідлива	4,55	4,01	4,12
Q110	Хороше життя, успіх – наслідок сумлінної роботи чи удачі, зв'язків	5,23	5,11	4,97

Таблиця 3

Оцінка важливості тих чи інших сфер життя представниками молоді у віці 18–29 років, (Україна, 2020 р.), (%)

№	Сфери життя	Оцінки				Ранг
		Дуже важливо	Скоріше важливо	Скоріше не важливо	Зовсім не важливо	
Q 1	Сім'я	80,1	19,4	0,5	0	1
Q 2	Друзі, знайомі	45,3	47,9	5,0	1,8	3
Q 3	Вільний час	49,6	45,7	4,7	0	2
Q 4	Політика	10,5	16,1	29,5	43,9	6
Q 5	Робота	41,5	50,1	5,7	2,7	4
Q 6	Релігія	16,7	34,8	24,7	23,7	5

в анкеті WVS 6 сфер життя робота займає 4 ранг в ціннісній ієрархії молодих українців, поступаючись сім'ї, вільному часу та друзям/знайомим.

Якість працездатності як важлива з тих, яку можна виховати у дітей в сім'ї (питання Q9) відмітили 63,4% представників вікової групи 18-29 років.

З твердженням *«люди, які не працюють, стають ледарями»* (питання Q39) виявились повністю згодні 18,9% української молоді, згодні – 37,8%, як згодні, так і не згодні – 25,3%, не згодні – 14,3%, повністю не згодні – 3,7%. Виходить, що 56,7% молодих респондентів тією чи іншою мірою згодні з вищевказаним твердженням.

З твердженням *«робота – це обов'язок людей перед суспільством»* (питання Q40) повністю згодні 9,2%, згодні – 23,1%, як згодні, так і не згодні – 32,5%, не згодні – 27%, повністю не згодні – 8,2%. Отже, проти трудової повинності тією чи іншою мірою виступає відносна більшість молоді України (35,2%), значна кількість молодих респондентів (32,5%) вагається дати однозначну оцінку даному твердженню, а 32,3% опитаних юнаків і дівчат згодні тією чи іншою мірою із запропонованим твердженням. Таким чином, відповіді на запитання про роботу як обов'язок людей перед суспільством розколюють масив опитаної молоді приблизно на три рівновеликі групи. Примітно, що зі збільшення віку респондента дещо зростає розуміння роботи як суспільного обов'язку (36,3% представники середнього і 48,2% старшого покоління тією чи іншою мірою погодились з таким твердженням).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ціннісний розкол пострадянських суспільств яскраво проявляється в диференціації населення на прибічників економічної свободи та прихильників державного патерналізму. Безумовно, цей поділ близький до веберівської концепції «ідеальних типів», між ними при більш детальному дослідженні можуть бути зафіксовані різноманітні проміжні типи.

Найвні емпіричні дані свідчать про поступове звикання громадян України до ринкових відносин, опанування ними відповідних цінностей і правил. Разом з тим відсутність значних позитивних змін в економіці, рівні та якості життя населення можуть привести народну більшість до хронічної втоми від реформ, накопичення суспільного невдоволення та росту соціальної напруженості. В цих умовах можливий і зсув соціально-економічних уявлень громадян в сторону «полівіння», які готують ґрунт для авторитаризма, неправової експропріації приватної власності та конкретних управлінських кроків у бік зрівняльної суспільної моделі.

Вивчення спектру соціально-економічних оцінок, орієнтацій та установок громадян України демонструє як елементи подібності поглядів представників різних вікових груп, так і, більшою мірою, певні міжпоколінські відмінності. До суспільства індивідуальної свободи (капіталізму) більше тяжіють молоді респонденти, тоді як багато старших громадян як і раніше віддають перевагу суспільству соціальної рівності (соціалізму). Але було б науково некоректно ділити громадян України на «прогресивних» (в першу чергу – молодь) – тих, хто підтримує ліберальні трансформації та «відсталіх» / «совків» (осіб старшого віку), тих, хто буцімто мріє повернутись до «тоталітарного Союзу».

Ті індивіди, які відкидають неоліберальні реформи, що започатковано в сучасній Україні під натиском колективного Заходу, зовсім не обов'язково ретрогради, які вважають привабливою колишню командно-адміністративну модель соціалізму. Та й усвідомлення сутнісних рис соціалізму й капіталізму, реально існуючого та ідеального суспільного устрою дуже відрізняються в тих чи інших соціальних групах, що є окремою малодослідженою проблемою.

Досягненню міжпоколінського консенсусу в Україні може, на наш погляд, слугувати нова конвергентна модель суспільного розвитку, в якій будуть об'єднані деякі

ценності соціалізму та капіталізму, найкращі риси цих двох соціально-економічних устроїв. В інтегральному суспільстві, як це передбачили П. Сорокін, А. Сахаров, В. Білоцерківський, елементи соціалістичної та капіталістичної системи складають не механічну суміш, а практичний синтез, ефективну комбінацію, нову якість.

Саме синтезний устрій «представляє собою рятувальну альтернативу тому жорстокому, несправедливому устрою, яким є сучасний капіталізм, дозволяє примусити бізнес-бюрократію поступитися своїми корисливими інтересами заради інтересів основної маси населення, звільнити людину праці від соціального пригнічення, від необхідності продаватися за задоволення базових потреб і тим самим бути простим засобом в руках ворожих йому сил, залежати від влади і капіталу заможних людей» [1, с. 285–286].

Оскільки світоглядні та ідеологічні преференції населення в цілому і соціально-економічні орієнтації зокрема, опосередковуються не тільки поколінськими відмінностями, але і відмінностями між

різними доходними групами, між людьми з різним статусом зайнятості, типом підприємства, на якому вони працюють, рівнем освіти, типом населеного пункту, в якому вони живуть і т.д., подальший розвиток заявленої нами проблематики бачиться при максимальному врахуванні соціально-демографічних та інших значимих факторів (макроекономічних, рівень здоров'я населення і т.д.), які впливають на соціально-економічні погляди громадян, в їх динаміці та взаємозв'язку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беленок А. Динамика социально-экономических трансформаций украинского общества в оценках возрастных групп. *Соціальні виміри суспільства: зб. наукових праць*. Вип. 1(12). К.: Інститут соціології НАНУ, 2009. С. 276–302.
2. Гуленок Ю. Из третьего мира – в посткапитализм. *Зеркало недели-Украина*. 2017. № 43–44. 18 ноября. С. 6.
3. Старикова Е.Н. Сдвиги в ценностных ориентациях россиян. *Социальные трансформации: теории, практики, сравнительный анализ: учебное пособие*. Под ред. проф. В.А. Ядова. М.: Издательство «Флинта», 2005. С. 300–323.